

Олександр Пагіря

Кандидат історичних наук

У статті розглядається вирішальний раунд таємних переговорів між представниками українського підпілля та угорською армією в роки Другої світової війни, що відбувся в столиці Угорщини у грудні 1943 р.

Ключові слова: ОУН(б), УПА, Угорщина, угорська армія, Будапешт.

Oleksandr Pagiria

Negotiations between representatives of the Ukrainian independent movement and the Hungarian military-political circles in Budapest in the end of 1943

The decisive round of secret negotiations between representatives of the Ukrainian underground resistance movement and the Hungarian Army during the WWII, held in Budapest in December of 1943, is revealed in the article.

Key words: the Organization of Ukrainian Nationalists (Stepan Bandera fraction; OUN(b)), the Ukrainian Insurgent Army (UPA), Hungary, the Hungarian Army, Budapest.

ПЕРЕГОВОРИ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ КІЛ УГОРЩИНИ В БУДАПЕШТІ НАПРИКІНЦІ 1943 РОКУ

Боротьба Організації Українських Націоналістів (бандерівців) та створеної нею Української Повстанської Армії за здобуття незалежності України була не тільки суто внутрішнім українським чинником, який обмежувався у своїй діяльності виключно інтересами українського народу та географічними рамками території України, а й доволі потужним явищем міжнародного життя, який впливав на становище країн Центральної та Східної Європи у 1940-х рр. Якщо в повоєнні роки одним із дієвих засобів впливу на міжнародні відносини були рейди відділів УПА у сусідніх державах, то в роки Другої світової війни способом самовираження у зовнішньому світі стали переговори представників українського визвольного руху з різними партизансько-повстанськими формаціями Руху опору в Центральній та Східній Європі, політичними та військовими колами сусідніх країн.

Запропонована стаття присвячена одній із маловідомих сторінок історії України часів Другої світової війни – переговорам представників українського націоналістичного підпілля та військово-політичних кіл Угорщини у Будапешті в грудні 1943 р. Автор поставив собі за мету висвітлити головні передумови, хід та результати цього переговорного процесу.

Ця подія ще не була предметом спеціальних наукових студій в історіографії. Побіжно та доволі фрагментарно вона висвітлювалась в розвідках та працях українських¹, угорських² та польських³ авто-

¹ Шевчук В. *Украинская повстанческая армия* // *Политика и время*. — 1991. — № 11. — С. 82; Боляновський А. *Переговори УПА з угорською армією (кінець 1943 — поч. 1944 рр.)* // *Україна в минулому*. — Вип. 7. — Київ; Львів, 1995. — С. 52—60; Держалюк М. *Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р.* // *Пам'ять століть*. — К., 1997. — №1. — С. 138—141; Його ж. *Україна в концепції і доктринах Угорщини* // *Українська державність в ХХ ст. Історико-політичний аналіз*. — К.: Політична думка, 1996. — С. 163—176; Лещенко Л. О. «Українське питання» в дипломатичній історії Другої світової війни (1939—1945) // *Нариси з історії дипломатії України / за ред. В. А. Смолія*. — К. 2001. — С. 519—524; Киричук Ю. *Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років ХХ століття* / Львівський національний університет ім. І. Франка. — Львів, 2000. — С. 90, 103; Його ж. *Український національний рух 40-50-х років ХХ ст.: ідеологія та практика* / Львівський національний університет імені Івана Франка. — Львів:

рів, що стосувались переговорів між УПА та угорською армією на завершальному етапі Другої світової війни. Однак у них невиправдано мало уваги було приділено вирішальному та кульмінаційному раунду українсько-угорських таємних переговорів, які відбулися у грудні 1943 р. в столиці Угорщини. Головною трудностю дослідників при висвітленні поїздки таємної місії українського підпілля до Будапешта була обмеженість та неповнота джерельної бази. На жаль, на сьогодні не збереглося жодних протокольних документів зустрічі між делегатами українського визвольного руху та представниками угорського генерального штабу. Відомо, що під час окупації вермахтом Угорщини 18–19 березня 1944 р. начальник угорського генштабу Ференц Сомбаттеї за наказом прем'єр-міністра Міклоша Каллаї спалив більшість документів, які стосувались його попередньої діяльності⁴.

При написанні цієї статті автор спирався на спогади та мемуари учасників переговорів, а також слідчі справи радянських органів державної безпеки на репресованих діячів українського націоналістичного підпілля та УПА. З числа безпосередніх учас-

Добра справа, 2003. — С. 148, 158; В'ятрович В. Україно-угорські переговори // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. — Вип. 11. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / голова ред. кол. Ю. Сливка — Львів, 2004. — С. 170—175; Веденєєв Д. В. Розвідувальна діяльність УПА (1943—1945) Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Зб. наук. праць. Інститут історії України НАН України. — Вип. 10. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 405—406; Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920—1945). Монографія; Національна академія СБ України, Український інститут воєнної історії. — К.: Генеза, 2006. — С. 275—277.

² *Ravasz I. Ukrán-magyar kapcsolatok — fél évszázaddal ezelőtt // 60 років від початку Другої світової війни. Матеріали міжнародної наукової конференції. — Ужгород: Мистецька лінія, 2001. — С. 37—45; Ravasz I. A Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban. 1914—1945. — Budapest: Püldlo Kiadó, 2003. — Old. 132—134; Ravasz I. Magyar katonák és ukrán nemzeti partizánok // És Újfént Hadiidők (avagy: «boldog békeidők» nem térnek vissza). 1939—1945. Felelős kiadó: Dr. Holló József / NM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. — Budapest: Petit Real Könyvkiadó, 2005. — Old. 124—128; Ravasz I. Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX. Század Első Felében // Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / відп. ред. В. А. Смолій. — К.: Інститут історії України, 2006. — Old. 211—220.*

³ *Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942—1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii; Institut Studiów Politycznych PAN. — Warszawa: Oficjalna Wydawnicza Rytm, 2006. — S. 271—280.*

⁴ *Kállay N. Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second world war. With a foreword of C. A. Macartney. — New York: Columbia University Press, 1954. — P. 425.*

ників подій цікаві та доволі інформативні спогади залишили члени української делегації Іван Гриньох-‘Герасимівський’ та Євген Врецьона-‘Волянський’. Загально в широкому контексті про факт проведення переговорів у Будапешті згадував угорський прем’єр Міклош Каллаї. Слідчі документи, зокрема протоколи допитів репресованих членів Проводу ОУН(б) та УПА, також дають інформацію про хід переговорного процесу. Йдеться про матеріали архівно-кримінальних справ на Олександра Луцького, Михайла Степаняка, Василя Чижевського, які зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБ України). Зазначені особи не брали безпосередньої участі у переговорах з угорцями, однак були в курсі всіх справ, які відбувались у підпіллі, в тому числі і тих, що стосувались зовнішньополітичних акцій українського визвольного руху. На жаль, жодне з вказаних джерел не може слугувати надійним матеріалом для реконструкції подій, оскільки як спогади, так і радянські протоколи допитів не є цілком достовірними.

У першій половині 1943 р. угорські окупаційні війська, які дислокувались на Волині, зіткнулись з потужним українським повстанським рухом, очолюваним ОУН(б). Угорські окупаційні частини часто залучались німецьким командуванням до проведення антиповстанських операцій та пацифікаційних акцій в українських селах. Угорське командування, не бажаючи проливати кров угорських солдат (гонведів) за німецькі інтереси і переконавшись в силі українського визвольного руху в регіоні, вирішило піти на мирні переговори з українськими повстанцями, сподіваючись таким чином уникнути збройних сутичок. Зі свого боку, українське націоналістичне підпілля стежило за поширенням антинімецьких настроїв серед угорців.

Восени 1943 р. на Волині активізувався переговорний процес між командуваннями угорських окупаційних військ та УПА, результатом якого стало укладення на локальному рівні серії таємних усних угод про ненапад, обмін військовополоненими, продовольством, зброєю, амуніцією та медикаментами. На початку осені 1943 р. ініціатива низових військових структур УПА була підхоплена вищим командуванням. Внаслідок переговорів, які відбулись у вересні 1943 р. в Конюшках (сучасне с. Квітневе Дубенського р-ну на Рівненщині) між керівником розвідувального відділу штабу Во-

енної округи (ВО) «Богун» УПА Андрієм Дольницьким-‘Немо’, ‘Голубенко’, ‘Андрій Кисіль’) та представниками командування угорської дивізії, яка розташовувалась у Дубні, було досягнуто усної домовленості щодо ненападу та нейтралітету, обміну зв’язковими старшинами для підтримання контактів, стеження за дотриманням угоди та врегулювання можливих збройних конфліктів у відносинах між двома арміями⁵.

Наступна зустріч між представниками Головної Команди (ГК) УПА та командуванням угорських окупаційних військ відбулась в середині жовтня 1943 р. в с. Мирогоща на Рівненщині. Від угорської сторони були присутні підполковник генерального штабу Єно Падані – начальник відділу 1-Б (розвідка і контррозвідка) штабу угорських окупаційних військ на території України, майор угорського генерального штабу Вецкенді, старші лейтенанти Ваді та Верг (перекладач); зі сторони УПА Омельян Логуш, Василь Коренюк-‘Палій’ та Андрій Дольницький. Як свідчить у своїх спогадах останній підполковник Є. Падані запевнив старшин УПА в тому, що Угорщина не має жодних претензій політичного й територіального характеру до України (очевидно, не вважаючи Закарпаття українською землею). Він щиро привітав порозуміння між українськими та угорськими військовими. Зі свого боку, О. Логуш запевнив угорських представників у тому, що головним завданням УПА є оборона українського населення від свавілля окупантів. Є. Падані поставив українським старшинам два запитання: 1) чи УПА організаційно не пов’язана з більшовиками; 2) про ставлення командування УПА до питання Закарпаття. О. Логуш відповів, що УПА з більшовиками веде безкомпромісну боротьбу. Відносно Закарпаття зазначив, що це питання не належить до компетенції ГК УПА, з одного боку, та угорської делегації, з іншого, і що воно є виключною прерогативою майбутніх вільних урядів Угорщини та України, в той час як метою делегації від ГК УПА на даному етапі є врегулювання відносин з угорськими окупаційними військами на території України.

Після завершення дискусії було досягнуто такої угоди:

⁵ Див. докладніше: Пагіря О. Протистояння і переговори між УПА та угорськими окупаційними військами на Волині та південному Поліссі в 1943 р. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 2011. — №1 (36). — С. 333–396.

- угорське командування не буде проводити жодних ворожих акцій проти українського мирного населення та УПА;
- відділи УПА не будуть збройно виступати проти угорських військ на території України;
- угорські війська не будуть брати участь в жодній операції німців проти українського населення, відділів УПА та повстанського запілля;
- угорське командування буде повідомляти командування УПА про заплановані німцями операції проти УПА та цивільного населення;
- угорське командування буде повідомляти командування УПА про дії радянських партизанів, комуністичної розвідки; так само командування УПА буде інформувати угорські штаби про всі відомі йому рухи загонів червоних;
- угорські військові гарнізони діставали можливість одержувати від господарських відділів УПА необхідний провіант, взамін за що мали постачати УПА відповідною кількістю зброї та амуніції (у першу чергу трофейної радянської), технічного та медичного матеріалу;
- для справного виконання пунктів договору й для врегулювання спірних питань командування угорської армії в Україні та командування УПА обмінюються зв'язковими старшинами;
- для проведення наступного раунду політичних переговорів О. Логуш мав зв'язати підполковника Є. Падані з Проводом ОУН(б) у Львові.

Від угорців зв'язковим старшиною при штабі УПА було призначено старшого лейтенанта Варі, від українців – Василя Коренюка-‘Палія’, заступника шефа розвідувального відділу штабу ВО «Богун»⁶.

О. Логуш разом з підполковником Є. Падані вилетів літаком до Львова, де зустрівся з керівником референтури зовнішніх зв'язків (Р-33) Проводу ОУН(б) Миколою Лебедем-‘Максимом Рубаном’, ‘Ігорем’, ‘Ярополком’, поінформувавши його про результати попередніх переговорів. Останній доручив О. Логушу та Є. Врецьоні провести переговори з угорськими військовими у Львові. Під час

⁶ Дольницький А. Договір про ненапад між УПА й угорською армією // Літопис УПА: Волинь і Полісся. Кн. 3. Спомини учасників. Т. 5. — Торонто, 1984. — С. 44–50.

зустрічі представників ОУН з угорськими офіцерами генерального штабу обговорювались такі питання: 1) міжнародно-політична ситуація; 2) перспективи війни між СРСР та Німеччиною на Східному фронті; 3) українсько-угорські взаємини; 4) можливість польсько-українського примирення; 5) німецько-українські відносини; 6) становище українського визвольного руху та Угорщини в умовах швидкого наступу Червоної армії на захід. Угорські офіцери запропонували оунівцям продовжити переговори у Будапешті для докладнішого розгляду порушених питань з представникам не тільки військових, а й політичних кіл Угорщини⁷.

Пропозиція угорської сторони була передана керівнику Р-ЗЗ М. Лебедю, який почав готувати поїздку делегації ОУН(б) до столиці Угорщини. Член делегації І. Гриньох-‘Герасимівський’ згадував: «Лебедь проінформував мене, що: мадяри не хочуть обмежитись тільки місцевим «волинським» договором, але бажають укласти договір на найвищій площині, між найвищим політичним керівництвом українського підпілля та мадярським урядом; розмови на найвищому щаблі мають відбутись в столиці Угорщини. Мадяри гарантують українській делегації її безпеку та дипломатичний статус; мадяри зобов’язуються дотримуватись суворої таємниці про свої розмови від свого союзника – Німеччини; мадяри зобов’язуються подбати про деталі переїзду української делегації до Будапешту та із Будапешту до Львова, очевидно, так само зберігаючи це в таємниці від німецьких окупаційних чинників; мадяри зобов’язуються всі вищеназвані умови виконувати незалежно від результату розмов. Угорська сторона пристає на це з умовою, що її повідомлять про правдиві імена і прізвища української делегації, бо з делегатами під вигаданими іменами вони розмови на найвищому рівні вести не можуть»⁸.

Майбутні переговори між УПА та угорською армією стала предметом обговорення на засіданні Проводу ОУН(б), яке відбулось у Львові за участю голови Бюро Проводу ОУН Романа Шухевича (‘Тарас Чупринка’, ‘Тур’), члена Бюро Дмитра Маївського (‘Косар’, ‘Тарас’), Мирослава Прокопа (‘Володимир’), Дарії Ребет

⁷ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75135фп. — Арк. 85зв.

⁸ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. — Т. 26. — Торонто; Львів, 2001. — С. 135.

(‘Одарка’), Володимира Охримовича (‘Далекий’, ‘Чужий’, ‘Дальній’), Миколи Лебеда (‘Максим Рубан’, ‘Ігор’, ‘Ярополк’), шефа Головного військового штабу (ГВШ) УПА Дмитра Грицяя (‘Перебийніс’, ‘Дуб’, ‘Олег’) та інспектора ГВШ і командира Української Народної Самооборони (УНС) Олександра Луцького (‘Андрієнко’, ‘Богун’, ‘Беркут’). За свідченнями останнього, які він дав на допиті в НКГБ 6 серпня 1945 р., на засіданні проводу із доповіддю про переговори між УПА та угорською армією виступив М. Лебедь. Він поінформував присутніх про те, що вдалось встановити контакт з представниками угорського командування. Угорці, за словами Лебеда, готові вести переговори з ОУН на широкий політичний основі про спільну боротьбу з Червоною армією, але побоюються німців, оскільки у всіх питаннях залежні від них. Керівник Р-ЗЗ вважав, що угорці вирішили вступити у переговори з ОУН з огляду на активну діяльність УПА, яка продемонструвала здатність вести успішну партизанську боротьбу з Червоною армією. Внаслідок нарад було ухвалено рішення про відправлення делегації ОУН(б) до Будапешта⁹.

Наприкінці листопада 1943 р. М. Лебедь визначив склад української делегації, що мала полетіти на переговори до Будапешта. До неї увійшли колишній старшина батальйону «Нахтігаль», член УНДО Мирон Луцький (голова делегації) та члени Референтури зовнішніх зв'язків Євген Врецьона-‘Волянський’ та Іван Гриньох ‘Герасимівський’.

Призначення члена УНДО М. Луцького головою української делегації зумовлювалось намаганням Проводу ОУН надати будапештській місії більш представницького характеру. Певний вплив на це рішення мав факт переговорів між представниками УНДО (Василь Мудрий, Зенон Пеленський, Мирон Луцький) та офіцерами угорського військового штабу у Львові восени 1943 р., під час яких обговорювалась можливість надання Угорщиною притулку українським біженцям в разі зайняття Західної України радянськими військами, а також формування з них військових частин для боротьби проти Червоної армії на фронті. Після переговорів члена Проводу ОУН(б) Михайла Степаняка з головою УНДО, колишнім віце-маршалком польського сейму Василем Мудрим,

⁹ ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 67418. — Т. I. — Арк. 282—283.

було узгоджено питання про відправку до Будапешта об'єднаної української делегації представників ОУН та УНДО, щоб надати їй більш репрезентативного статусу на мирних переговорах з військово-політичними колами Угорщини¹⁰. Домовленість двох українських політичних сил з угорського питання продемонструвало їхню готовність досягати політичний компроміс у такій важливій для українського самостійницького руху справі як репрезентація на міжнародній арені. За даними Є. Врецьони, українська делегація, яка виїхала до Будапешта, була уповноважена представляти ті політичні сили, які готували перший Великий Збір підпільного українського уряду – Української Головної Визвольної Ради¹¹.

Українська делегація мала дві інструкції від М. Лебеда, відповідно до яких мала вести переговори.

Перша містила в собі максимальний варіант вимог. Нею, зокрема, передбачалось, що українська делегація буде виступати від імені найвищого керівництва українського народу, яке перебуває в завершальній стадії свого формування, а не від імені однієї політичної сили. Делегати мали проінформувати угорців про те, що український визвольний рух спрямований як проти сталінського СРСР, так проти гітлерівської Німеччини і що українська сторона не бачить необхідності протистояти Угорщині. Також українські емісари мали повідомити угорських представників, що ОУН та УПА намагаються створити спільний фронт поневолених тоталітарними режимами народів і що українська сторона вважає безглуздом втягування Угорщини як суверенної держави до боротьби проти українського народу. Також передбачалось, що всі спірні питання будуть вирішені в переговорах та під час підписання договору.

Українська сторона мала запропонувати угорському уряду негайно розірвати військовий союз та всі зв'язки з Німеччиною й оголосити війну обом тоталітарним державам у союзі з ОУН(б) та УПА. Реалістичність останньої пропозиції на кінець 1943 р. виглядала доволі примарно. Однак попри це українська сторона мала висунути таку пропозицію, і у випадку відмови, згідно з

¹⁰ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75135фп. — Арк. 85-86зв.

¹¹ Врецьона Є. *Фрагменти з життя та боротьби* / упор. О. Панченко. — Гадяч, 2006. — С. 134.

інструкціями Лебеда, запропонувати т. зв. «тимчасову практичну домовленість співпраці та співдії». Сенс останньої зводився до наступного: всі спірні питання (міждержавних кордонів, гарантій прав національних меншин тощо) будуть вирішені між урядами Угорщини та суверенної Української держави у мирному двосторонньому договорі після закінчення Другої світової війни; угорський уряд разом з вищим командуванням угорської армії має видати наказ усім підпорядкованим мадярським військовим з'єднанням і частинам, які в цей час перебували на українській території, припинити будь-які каральні акції проти українського населення, репресивні заходи проти членів ОУН(б) та військові дії проти відділів УПА. Своєю чергою, аналогічні накази будуть віддані повстанським командуванням всім відділам УПА. Угорці мали зобов'язатись приховано забезпечувати відділи УПА зброєю зі своїх чи німецьких складів, допомагати УПА зв'язківським технічним обладнанням та вишколювати техніків-радистів. За потребою угорські військові мали забезпечити офіцерів-інструкторів для повстанських старшинських і підстаршинських шкіл.

Припускаючи, що наступ радянських військ зупиниться в Карпатах і Червона армія не зможе досягнути території Угорщини, українська сторона мала запропонувати угорцям передати Закарпаття з його українським населенням та містами Хуст, Ужгород, Кошиці українським повстанцям для організації там запільної бази українського визвольного руху. На цій території мала бути забезпечена повна свобода дій для повстанських відділів (перевезення поранених, облаштування військових шпиталів, організація вишколів військових кадрів, створення складів із запасами продовольства, одягу, зброї та амуніції). Угорський уряд мав зобов'язатись надати притулок всім українським емігрантам, які, втікаючи перед наступом більшовиків, опиняться на угорській території. При цьому українська сторона мала наполягати на тому, що українське політичне керівництво буде спрямовувати втікачів з України саме в Угорщину, застерігаючи їх від втечі в Німеччину¹². Для цього планувалось запропонувати угорцям створити в Будапешті окреме українське представництво без офіційного дипломатичного статусу. До штабу головного командування угорської армії мав призначатись зв'язковий старшина. В разі укладання угоди ці домовленості мали негайно вступити в дію.

Обидві сторони мали зобов'язатись зберігати договір у суворій таємниці¹³.

Окрім цього, за свідченням М. Степаняка, члени об'єднаної української делегації отримали чіткі вказівки від керівника Р-33 М. Лебеда на випадок, якщо угорська сторона запропонує посередницькі функції у переговорах між ОУН(б) та Німеччиною. Цю пропозицію потрібно було категорично відхилити. Провід ОУН(б) також заперечував можливість створення українських військових частин в складі угорської королівської армії, бо це могло скомпрометувати український визвольний рух на міжнародній арені та позбавити його самостійного характеру¹⁴.

Отже, українська сторона доволі ретельно підготувалась до переговорів на вищому державному рівні, передбачивши наперед два можливі варіанти їх ходу.

Наприкінці листопада 1943 р.¹⁵ українська делегація, одягнена у форму угорських гонведів, відбула на військовому літаку з аеропорту Скнулів зі Львова до Будапешта. Учасник подорожі

¹² При формулюванні вимоги щодо можливості прийняття Угорщиною українських біженців керівництво ОУН(б), очевидно, виходило з того, що угорський уряд приймав польських, єврейських, французьких, британських, бельгійських, данських, російських, сербських та інших цивільних і військових втікачів на своїй території. Угорське королівство поряд з нейтральними країнами було чи не єдиним місцем вільного життя для різних груп емігрантів і втікачів від нацистського терору. Це обставина була однією з головних причин конфліктів у відносинах між Угорщиною та Третім Райхом протягом 1939—1944 рр. Німецьке керівництво неодноразово вимагало від угорського уряду негайної передачі небезпечних з точки зору нацизму втікачів. Особливо сильний тиск Німеччина здійснювала щодо видачі їй представників однієї з найбільших єврейських громад у Європі, яка зосереджувалась в Угорщині (бл. 800 тис осіб.). Однак угорський уряд М. Каллаї, незважаючи на всі хитросплетіння та повороти власної зовнішньої політики в роки Другої світової війни, намагався твердо захищати права різних груп емігрантів і категорично відмовлявся від реалізації нацистської політики геноциду щодо євреїв на території Угорщини. (Про втікачів в Угорщині в роки Другої світової війни див.: Karponczay K. *Refugees in Hungary. Shelter from storm during World War II*. Translated by Barcza-Bessenyei. — Toronto; Buffalo: Matthias Corvinus publishing, 1999. — 248 p.).

¹³ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. — Т. 26. — Торонто; Львів, 2001. — С. 140—141.

¹⁴ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75135фп. — Арк. 89—90.

¹⁵ Поки що не вдалося встановити точну дату поїздки делегації до Будапешта. І. Гриньох не називає конкретної дати поїздки, зазначаючи лише, що вона відбулась в останніх числах грудня 1943 р. За свідченнями члена Проводу ОУН(б) М. Степаняка, українська делегація вилетіла на угорському військовому літаку до столиці Угорщини наприкінці листопада 1943 р. На нашу думку, є підстави датувати відліт делегації до Будапешта останніми днями листопада 1943 р.

І. Гриньох згадував: «Яким же було наше здивування, коли ми, наблизившись до головного будинку аеродрому, побачили перед будинком велику групу високих мадярських старшин і світських людей. Це були офіційні представники, що мали вітати українську делегацію (...). Головне Командування Угорського війська в Україні повідомило Генеральний Штаб своєї армії в Будапешті та Військове міністерство про те, що приїздить українська делегація. Повідомлення було зашифроване. В ньому не було сказано про конспіративний характер приїзду. В Будапешті прийняли повідомлення про приїзд як щось звичайне, як це водилось між суверенними країнами»¹⁶.

Єдиним з членів делегації, хто знав угорську мову, був Євген Врецьона, який у 1938–1939 рр. був чотарем військового штабу Карпатської Січі в Карпатській Україні і під час березневих боїв 1939 р. з угорськими військами потрапив в полон до мадярів, де зазнав жорстоких катувань.

Переговори у генеральному штабі угорської армії довелося відкласти через те, що А. Гітлером викликав начальника штабу генерал-полковника Ф. Сомбатгеї до своєї штаб-квартири. Після повернення Ф. Сомбатгеї до Будапешта в середині грудня 1943 р. відбулись переговори в будівлі угорського генерального штабу. Окрім мадярських вищих офіцерів на них був присутній радник Міністерства закордонних справ Угорщини Дежу Шаї.

Очевидно, що зі складу угорського військового істеблшменту у переговорах з українськими представниками приймала участь лише наближена до Ф. Сомбатгеї група офіцерів, що не була пов'язана з пронімецькими впливами, зокрема, серед них – начальник 2-го відділу генштабу Д. Кадар, який координував проведення таємних переговорів угорських військ з різними партизанськими рухами у Східній Європі та на Балканах. За угорськими даними, у переговорах з делегацією українських партизанів (яких, начебто, очолював якийсь Михайло Попов) брали участь полковник Єно Падані та майор Єно Кіраль¹⁷. Водно-

¹⁶ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. — Т. 26. — Торонто; Львів, 2001. — С. 138–139.

¹⁷ Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagyak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései / Szerkesztette Haraszti György; Állambiztonsági szolgálatok történeti levéltára. — Budapest, 2007. — О. 450.

час можна припустити, що на будапештському форумі не були присутні угорські штабні офіцери пронацистського спрямування, які могли повідомити німецьку розвідку про закулісне randevu з українськими повстанцями, оскільки німецькі документи цього часу мовчать про цей факт.

Привітання українських представників біля будівлі генерального штабу І. Гриньох запам'ятав так: «Признаюсь, що здивувало мене таке парадне привітання на порозі будинку Генерального Штабу. Здивувало тому, що з одного боку, ми виконували таємну місію й, отже, боялись розконспірування (...) Проте, відчув я в собі якесь внутрішнє задоволення. Це ж вітали мадярські достойники не нас, тих кількох осіб у ролі недосвідчених дипломатів, а наш народ, що в злиднених умовах бореться з найбільшими імперіями світу. Це вони, мадяри, відповідальні керівники суверенної держави, бачать у нас наших вояків, підпільників, революціонерів і віддають нам шану за них. Ми зростали в очах чужинців, нам було чим пишатися! Це ж було, як-не-як, досягнення нашої підпільної боротьби, досягнення хоч і недержавної нації, але яка разом з тим мислила та діяла по-державному»¹⁸.

Переговори між представниками ОУН(б) та УНДО, з одного боку, та угорськими офіцерами генштабу на чолі з генерал-полковником Ф. Сомбаттеї, з іншого, мали в основному військовий характер, незважаючи на те, що на них також порушувались питання політичного змісту. На спільну українсько-угорську зустріч не змогли з'явитись представники угорського уряду¹⁹ за винятком вже згадуваного радника Міністерства закордонних справ д-ра Дежу Шаї. За свідченням О. Луцького, відсутність офіційних політичних та урядових кіл Угорщини на переговорах з представниками української підпільної місії у Будапешті певною мірою розчарувала українських делегатів, які мали намір укласти з Угорщиною не тільки військову, а й політичну угоду. Підписання останньої мало не тільки повернути «українське питання» на міжнародну

¹⁸ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті // Літопис УПА. — Т. 26. — Торонто; Львів, 2001. — С. 145.

¹⁹ У той час, коли в будівлі угорського генштабу відбувались переговори між представниками українського визвольного руху та військовим керівництвом Угорщини, в Будапешті проходило засідання парламенту, де були присутні члени Ради Міністрів Угорщини.

арену та стати актом визнання підпільної Української держави з боку сусідньої Угорщини, тим самим, як вважав О. Луцький, опосередковано наблизивши керівні кола українського визвольного руху до Великобританії, з представниками якої угорський уряд М. Каллаї підтримував таємні контакти. Провід ОУН(б) розраховував на розрив союзницьких відносин між Угорщиною та Німеччиною в разі висадки англо-американських військ на Балканах та перехід Угорщини у табір західних союзників²⁰. Однак на той момент угорське керівництво побоювалось військової інтервенції з боку Третього Рейху, і тому намагалось діяти вкрай обережно в політичному плані та на міжнародній арені, дотримуючись тактики найменшого опору вимогам Берліна. Незважаючи на відсутність на українсько-угорській зустрічі офіційних представників угорського уряду, Ф. Сомбаттеї, за свідченням М. Степаняка, заявив, що регент Міклош Горті обізнаний з фактом переговорів²¹.

Переговори в генеральному штабі угорської армії, які, за спогадами українських делегатів, відбувалися в дружній та приязній атмосфері. Українські делегати дотримувались інструкцій керівника Р-33 Проводу ОУН(б) М. Лебеда. Вони не наважились порушити питання Карпатської України, вирішивши відкласти його на післявоєнний час. Водночас українські представники, за свідченнями В. Чижевського-‘Деміда’, погодились припинити будь-яку антиугорську діяльність на терені Закарпаття, в чому угорська сторона була особливо зацікавлена²². Справді, після переговорів листопада—грудня 1943 р, керівництво ОУН та командування УПА не намагалось відновити крайову організацію ОУН на Закарпатті, ліквідовану угорською військовою контррозвідкою влітку 1942 р.

Потрібно зазначити, що питання державної приналежності Закарпаття не обговорювалося з декількох причин. По-перше, керівництво ОУН вважало, що справа державних кордонів майбутньої незалежної Української держави не може вирішуватись представниками українського визвольного руху на переговорах із керівними колами сусідніх держав і що вона належить виключно до компетенції вільного українського уряду самостійної України. По-друге, обидві сторони розуміли, що не зможуть діяти спільної

²⁰ ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 67418. — Т. 2. — Арк. 122.

²¹ Там само. — Ф. 6. — Спр. 75135фп. — Арк. 863в.

²² Там само. — Спр. 33286фп. — Т. 1. — Арк. 267.

згоди і що суперечки на цьому ґрунті можуть тільки зірвати переговорний процес та скасувати усі попередні домовленості.

Угорське військове керівництво погодилося видати наказ дислокованим на території України військам із заборобою будь-яких військових операцій проти загонів УПА та каральних акцій проти українського мирного населення і членів націоналістичного підпілля на західноукраїнських землях. Своєю чергою, командування УПА мало видати аналогічні накази всім підпорядкованим йому повстанським силам. Водночас був обумовлений обмін зв'язковими старшинами між УПА та угорською армією.

Питання постачання угорської зброї до УПА викликало дискусію. Угорське командування в принципі погодилося передати певну кількість зброї, боєприпасів та військової техніки українським повстанцям, однак таку акцію не можна було провести явно. Вирішено, що угорці не будуть відкрито передавати зброю УПА, натомість повстанські відділи «нападатимуть» на військові склади угорців за попередньою домовленістю. Угорські офіцери-інструктори, що необхідні УПА для вишколу старшин і підстаршин, перейдуть на українську сторону як «дезертири» з угорської армії. Також було узгоджено і питання узгоджено питання про обмін зв'язковими старшинами між УПА та угорською армією та надання притулку втікачам-українцям в Угорщині. Угорські представники погодились влаштувати в Будапешті неофіційне українське представництво²³. Однак при цьому вони зазначили, що остаточну відповідь на пропозицію української делегації вони зможуть дати лише через десять днів після попереднього узгодження даного питання з угорським урядом, про що представники українського підпілля мали дізнатися через штаб угорських військ у Львові²⁴. Угорський прем'єр М. Каллаї згадував: «Я би дуже хотів пристати на цю пропозицію, однак, на жаль, було непрактично відповідати негайно. Успіх їхнього плану був дуже сумнівний, і здавалось, що коли вони почнуть це робити, наша участь в цьому стане очевидною. Тоді також, коли вони досягнуть Угорщини, німці захочуть “покласти на них руку”, і це призведе до серйозного конфлікту. Якщо ми будемо опиратися, німці відразу отримають готовий

²³ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті. — С. 146—148.

²⁴ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75135фп. — Арк. 88.

привід для інтервенції (...) Чи була б успішною чи неуспішною ця спроба, німці б сказали, що ми змовились з ворогом. Це не означало, що ми відкидаємо притулок для партизан, але ми маємо відкласти наше остаточне рішення і небезпеку та відповідальність, які з цього випливають, до того часу, коли ситуація стане такою, що ми не зможемо далі відкладати з цим. Наше військове керівництво стояло на тому, що запит партизан про надання їм притулку може бути взятий серйозно до уваги лише тоді, коли партизани досягнуть угорських кордонів, і це стане політичною, а не військовою проблемою»²⁵.

Під час переговорів була обговорена також геополітична ситуація в Європі. Українські представники намагались переконати угорські військові кола в необхідності підготовки оборони Дунайського басейну силами угорських збройних сил незалежно від планів німецького генштабу. При цьому делегати ОУН(б) керувались стратегічними розрахунками щодо можливої висадки західних союзників на Балканському півострові, що спричинило б встановлення західного впливу в країнах Південної та Східної Європи і не допустило б утвердження радянського диктату в регіоні. За даними Є. Врецьони, українська делегація отримала запевнення від представників угорського генштабу в тому, що угорська армія готова прийняти цю концепцію української сторони, але лише у випадку висадки військ альянтів на Балканах. Незважаючи на те, що українські делегати намагались довести угорським військовим колам, що вони діють виключно з власної ініціативи, в Будапешті склалось враження, що ці пропозиції зроблені з ініціативи західних союзників²⁶.

За свідченням М. Степаняка, під час переговорів у Будапешті українська делегація висловила думку про те, що Німеччина вже пограла війну на Сході і зазнає поразки у світовій війні взагалі. У зв'язку з цим на українські землі прийде Червона армія, яка, просуваючись все далі на Захід, розпочне комунізацію країн Центральної та Східної Європи. Українські представники наголошували на існуванні спільної радянської загрози для українського

²⁵ Kállay N. *Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second world war...* — P. 308—309.

²⁶ Врецьона Є. *Фрагменти з життя та боротьби / упор. О. Панченко. — Гадяч, 2006. — С. 134—135.*

та угорського народів. Це, в свою чергу, породжувало спільні інтереси двох сторін у протистоянні експансії Кремля. Члени української місії заявили, що український народ рішуче налаштований на боротьбу з більшовиками і що в цій боротьбі він готовий до активної співпраці та союзництва зі всіма народами, які визнають право українців на створення власної незалежної держави в її етнічних межах²⁷.

Угорські представники погодились з оцінкою української сторони становища на Східному фронті та загрозою комунізації Центральної та Східної Європи. Вони підтвердили думку про те, що сталінський режим є спільним ворогом для обох народів. У зв'язку з цим угорці виявили зацікавленість у створенні на кордоні з Угорщиною Української самостійної держави, яка мала стати своєрідним буфером перед російською загрозою. Вони також підкреслили, що командування планує обороняти кордони Угорщини власними силами і не бажає відсилати угорські війська на окуповані німцями східні території. Однак через сильний німецький тиск вони змушені були спрямовувати угорські війська далеко від кордонів Угорщини. Окрім цього, мадярські представники висловили сподівання, що взаєморозуміння та співпраця між Угорщиною та українським народом в майбутньому відіграють велику роль у спільній боротьбі проти більшовизму. При цьому українська сторона зазначила, що українці планують вести антирадянську боротьбу незалежно від інших держав, однак українські повстанські сили потребують зброї та інших технічних засобів у зв'язку з необхідністю кількісного розширення УПА до «бажаних розмірів»²⁸.

Під час переговорів з генерал-полковником Ф. Сомбаттеї українські делегати представили карту українських етнічних земель, на яких мала сформуватись Українська самостійна соборна держава. Ця карта збереглась в угорських архівах, у фондах генштабу угорської армії. Вона була виготовлена французькою мовою і відповідала стану 1937 р. Етнічна територія українського Закарпаття була віднесена до Української держави як її невід'ємна складова²⁹.

²⁷ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75135фп. — Арк. 87.

²⁸ Там само. — Арк. 87-87зв.

²⁹ Держалюк М. Взаємини УПА з угорськими військами у 1944 р. // Пам'ять століть. — К., 1997. — № 1. — С. 138—139.

Цим самим українські делегати намагались у завуальованій формі представити свої інтереси на цю територію.

В ході українсько-угорської зустрічі в Будапешті обговорювалось також питання українсько-польських взаємин. Угорські військові представники, негативно оцінюючи українсько-польський міжетнічний конфлікт на території Західної України як фактор, який сильно послаблював два потужні антикомуністичні Рухи опору – польську АК та УПА, — запропонували своє посередництво у проведенні переговорів між ОУН(б) та польським націоналістичним підпіллям. Угорці підкреслили, що вони надають великого значення подібному договору і впевнені, що їхнє посередництво спричинить позитивні результати. Представники ОУН(б) відповіли, що переговори вже ведуться, однак поляки мають великі територіальні претензії до України, тому домовитись з ними надзвичайно важко. Угорська сторона запропонувала допомогу у налагодженні зв'язків між Проводу ОУН(б) та польським еміграційним урядом в Лондоні. Однак оунівські представники відхилили посередництво угорців, покликавшись на те, що керівництво ОУН(б) очікує завершення чергового раунду українсько-польських переговорів³⁰.

Наприкінці переговорів, коли були узгоджені всі пункти угоди, українські делегати відважились виступити з неоднозначною позицією. Вони запропонували угорським керівним колам розірвати союз з гітлерівською Німеччиною, оголосивши про це дипломатичним шляхом, і вивести угорські окупаційні війська з території України. Про це згадував член української делегації І. Гриньох: «Для старшин, присутніх під час переговорів, це була справжня несподіванка. Наступила мовчанка. І ми, а ще більше мадярські старшини, дивились на генерала Сомбатаї (має бути Сомбатгеї – О. П.). Від нього очікували відповіді. Обличчя генерала показало сліди неспокою. Внутрішньо він стримував свою знервованість. Здавалось, він бореться сам з собою і шукає, як сформулювати своє рішення. І врешті він сказав рішучим тоном і тремтячим голосом: «Ні, волюю, щоб мене повісив Сталін, аніж щоб розстріляв Гітлер»³¹.

³⁰ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75135фп. — Арк. 83—83зв.

³¹ Гриньох І. Сорок років тому в Будапешті... — С. 148.

Незважаючи на конспіративний характер, українська підпільна місія до столиці Угорщини не залишилась поза увагою західних дипломатів. Зокрема, про переговори між представниками українського збройного резистансу та угорським генштабом у Будапешті дізнались представники американського дипломатичного корпусу. Колишній посол США в Будапешті Джон Монтгомері згадував у своїх спогадах про те, що керівники українських повстанців були запрошені до Будапешту, де внаслідок переговорів з представниками угорського командування була досягнута секретна домовленість про ненапад, відмову від практики захоплення в полон вояків обох армій та обмін військовополоненими³².

Дискусійними і недостатньо вивченими залишаються справжні стратегічні мотиви угорського командування у проведенні переговорів з представниками ОУН(б) та УПА. На думку польського дослідника Г. Мотики, угорці сподівались заручитись підтримкою українського підпілля і забезпечити з його допомогою успішне повернення угорських військ додому у випадку виходу Угорщини з Другої світової війни³³.

Відповідно до тактичної схеми, прийнятої угорським командуванням та підтриманої урядом М. Каллаї у 1943 р., угорські окупаційні війська, які перебували на радянській території, задля збереження власної боєздатності та сил уникаючи сутичок з некомуністичними партизанськими загонами поляків, українців та росіян, укладаючи з ними договори про ненапад, домовляючись про обмін військовополоненими та постачаючи їм медикаменти. За спогадами М. Каллаї, наприкінці 1943 р. угорці запросили керівників українських, польських та російських некомуністичних партизан до Будапешта, де в ході переговорів з офіцерами угорського генерального штабу було обговорено умови та принципи взаємин між партизанами й угорськими окупаційними військами в німецькому тилу³⁴.

Мирні переговори між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини в Будапешті

³² *Montgomery J. F. Hungary the unwilling satellite. — New York, 1993. — P. 164.*

³³ *Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. — Warszawa, 2006. — S. 273.*

³⁴ *Kállay N. Hungarian premier a personal account of a nation's struggle in the Second world war... — P. 307–308.*

середини грудня 1943 р. логічно вписуються в транснаціональну модель теорії міжнародних відносин (прихильники Дж. Розенау, К. Кайзер, Дж. Най, Р. Коохейн, Е. Морзе), згідно з якою держави можуть вступати у взаємодію з недержавними суб'єктами міжнародних відносин. Вони стали проявом нової тенденції в світовій політиці, коли на арену міжнародного життя поступово висунулись недержавні учасники міжнародних відносин. Український визвольний рух, за класифікацією П. Віллетса, став «нелегітимним актором» світової політики³⁵.

Незважаючи на всі досягнуті в ході українсько-угорських переговорів у Будапешті усні домовленості, головною причиною того, що вони не завершилися підписанням якоїсь конкретної письмової угоди, на думку угорських дослідників, були занадто сміливі й амбітні вимоги української сторони (наполягання на швидкому розриві угорсько-німецьких союзних відносин та заява про територіальну претензію щодо Карпатської України), на що угорські урядові кола за тих обставин не могли піти³⁶.

Головним завданням Угорщини на переломному етапі Другої світової війни було збереження її державної незалежності та територіальної цілісності. Якщо вимога розірвати стосунки з Третім Райхом узалежнювалась від успішності переговорів Угорщини із західними державами та надання їй гарантії у забезпеченні військової підтримки з боку США та Великої Британії, то на поступки у територіальному плані вона не могла піти за будь-яких обставин. Угорський уряд на зламі 1943–1944 рр. шукав виходу із складної геополітичної ситуації, вдаючись до різноманітних зовнішньополітичних ходів, спрямованих на збереження державних кордонів Угорщини та її правлячого режиму у повоєнному світі. При цьому її керівники намагались не повторити сумний досвід Першої світової війни, коли Угорщина, що була частиною Австро-Угорської дуалістичної імперії, опинилась серед переможених країн і змушена була поступитись своїми територіями на користь держав-переможниць та новоутворених країн.

Опосередкованим свідченням про проведення переговорів координування УПА з представниками угорського військового керів-

³⁵ Мальський М. З., Мацяк М. М. *Теорія міжнародних відносин: Підручник*. — 3-те вид., переробл. і доп. — К.: Знання, 2007. — С. 101-106.

³⁶ Ravasz I. *Ukrán-magyar katonai kapcsolatok A XX Század Első Felében...* — Old. 217.

ництва є твердження самого головнокомандувача УПА, генерал-хорунжого Р. Шухевича у статті «До генези Української Головної Визвольної Ради», надрукованій в 1948 р. У ній, зокрема, зазначалось: «Бойові й політичні успіхи УПА зацікавили українською проблемою сусідів України та інші чужонаціональні політичні кола. З Головним Командуванням УПА зв'язувались представники урядів інших держав, бажаючи провести переговори з офіційним представництвом українського народу з метою врегулювати цілий ряд політичних справ, актуальних тепер чи в майбутньому. Тому, що такого загальнонаціонального представництва українського народу в цей час не було, – взимку 1943–1944 рр. ці переговори вело Головне Командування УПА. До участі в цих переговорах Головне Командування запросило також представників інших українських політичних самостійницьких угруповань»³⁷.

Про мету переговорів представників українського визвольного руху з військово-політичними колами країн-союзників Третього Райху, Угорщини та Румунії, у 1943–1944 рр. І. Гриньох писав: «Справа не в тому, що і Угорщина, і Румунія були сателітами Німеччини, справа в тому, що обидві держави втримували свої залоги на Україні, і ці залоги треба було неутралізувати, щоб концентрувати свою боротьбу на фронтах проти найбільших ворогів – гітлерівської Німеччини і більшовицької Москви. Справа також у тому, що Угорщина, Румунія і Польща – сусіди України. Треба було почати впорядковувати сусідські відносини»³⁸.

Отже, внаслідок переговорів між представниками українського визвольного руху й військово-політичними колами Угорщини в Будапешті в середині грудня 1943 р. було укладено таємну угоду про ненапад, нейтралітет та військову співпрацю. Українсько-угорські мирні переговори не завершилися підписанням якогось конкретного документа, всі пункти домовленостей були узгоджені усно. Під час зустрічі в Будапешті були визначені перспективи співпраці між двома вільними державами; угорські військово-політичні кола визнали необхідність створення незалежної Української держави на кордоні з Угорщиною. Однак визнання Угорщиною не-

³⁷ Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки». Документи і матеріали / Літопис УПА. Нова серія. – Т. 10. – Торонто; Львів, 2007. – С. 339.

³⁸ Гриньох І. Українська Головна Визвольна Рада. У 30 річницю її створення // Сучасність. – Ч. 7–8. – 1974. – С. 77.

залежної України відкладалось до виникнення сприятливих для цього міжнародно-політичних умов. Угорські керівні кола визнали ОУН(б) за головну силу й лідера українських національно-визвольних змагань, який виражав інтереси українського народу та репрезентував його на міжнародній арені. Українська делегація змогла прямо і відверто запропонувати вищому військовому командуванню Угорщини відійти від союзу з Німеччиною та виступити проти неї та ССРСР на боці антикомуністичного блоку поневолених народів. Вона ні на крок не відійшла від ідеї соборності Української держави, залишивши справу Закарпаття на майбутнє міждержавних українсько-угорських переговорів, загалом визнаючи цей регіон за невід'ємну складову Української держави.